

Gamlegården. Österängs ångsåg/ångkvarn, 18/5–2022.

Österängs Ångsåg Varan 2:29

Beskrivning och åtgärdsrapport

Innehållsförteckning

INLEDNING.....	3
KARTA	3
ORIENTERING	4
AVGRÄNSNING	5
HISTORIK.....	5
KULTURHISTORISK VÄRDERING	6
KONSEKVENSER AV VÄRDERINGEN	7
BESKRIVNING OCH ÅTGÄRDSFÖRSLAG	8
GENERELLT FÖRHÅLLNINGSSÄTT	8
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR.....	8
BYGGNADSBESKRIVNING	9
TIDIGARE ÅTGÄRDER	10
BEFINTLIGT UTSEENDE OCH FÖRSLAG PÅ ÅTGÄRDER	11
<i>Fasad A - gavelfasad mot väst</i>	<i>11</i>
<i>Fasad B - fasad mot söder.....</i>	<i>13</i>
<i>Fasad C - gavelfasad mot öst.....</i>	<i>15</i>
<i>Fasad D - fasad mot norr.....</i>	<i>17</i>
RESURSBERÄKNING.....	20
KÄLLFÖRTECKNING	21

Inledning

Österängs Ångsåg benämns som fastigheten Varan 2:29 och är en avstyckad del av Gamlegården i Österäng som ligger beläget i Forshems socken, Götenes kommun i Västra Götaland. Den kombinerade ångsåg- och ångkvarnbyggnaden ägs i dag av Österängs Ångsågs ideella förening som även förvaltar fastigheten.

Rapporten utförs i samband med kursen undersökning i kulturmiljö 2 vid Göteborgs Universitet där byggnadshantverksstudenter har fått i uppgift att utföra en åtgärdsrapport på ett valt objekt. Syftet med rapporten är att få en inblick i hur den professionella praktiken kring åtgärdsförslag fungerar.

Undersökningen har utförts av Linnea Halldin som besökt Österängs Ångsåg 21/12 2021, 7/1 samt 17–18/5 2022. Utifrån undersökningen som skett under dessa tillfällen har följande kulturhistorisk värdering och åtgärdsförslag tagits fram.

Karta

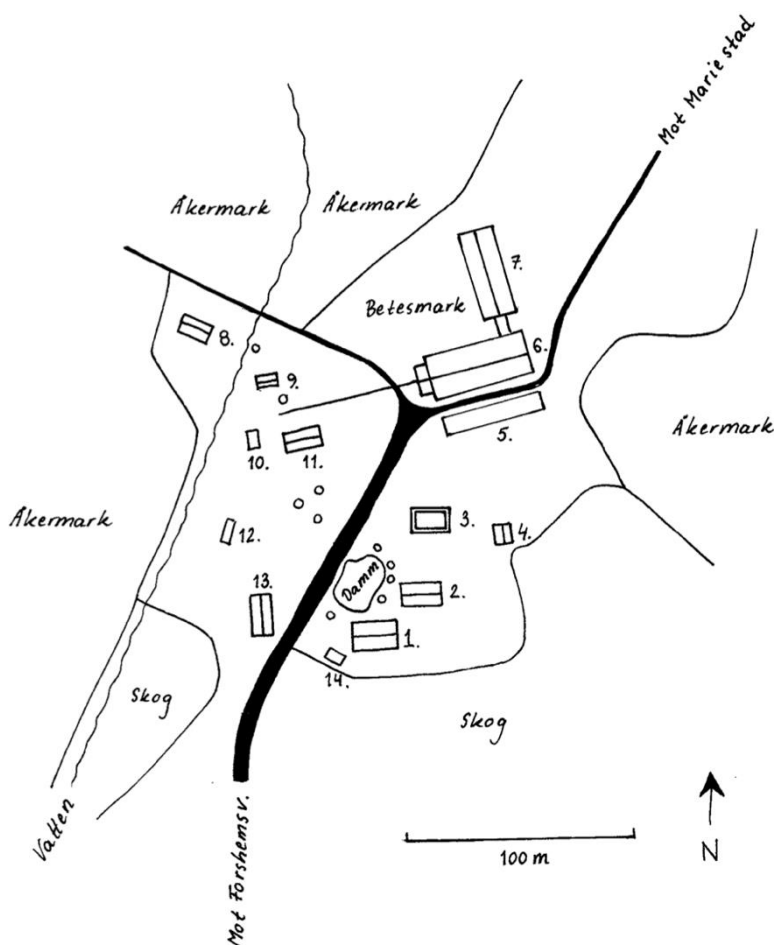

Karta från Lantmäteriet 21/5–2022.

Orientering

Orienteringen fram till Österängs Ångsåg går via Forshemsvägen som sträcker sig mellan Österäng och Forshem. Från Österäng följer man Forshemsvägen söderut i 2,5 km till skylt höger mot Gamlegården. En grusväg slingrar sig fram genom kuperad skogsterräng och bitvis öppnare landskap. 1 km in på grusvägen ligger Gamlegården. Grusvägen antar en högersväng och man passerar avstyckade bostadshus längs vägen innan en gårdsbild öppnar upp sig i lätt kuperad terräng. Grusvägen går rakt igenom gården och delar in den i två delar.

Smedjan och snickeriet är den första byggnad man stöter på i gårdsbilden och ligger beläget till vänster om grusvägen. Längre bort längs vägen ser man Gamlegårdens ladugård och dess vagnslider där grusvägen delar sig i två riktningar mot norr och väster. Boningshuset ligger lägre ner i terrängen på samma sida som smedjan och är lätt skyddat av ett fåtal högre belägna träd och buskar. I höjd med smedjan ligger ångsågen på höger sida av grusvägen i angränsning till en anlagd damm. En mindre cirkelsågbyggnad ligger sydöst om sågen i direkt anslutning till skogsbrynet. Bakom ångsågen och dammen ligger ett virkesförråd placerat och längre ner på samma sida mellan vagnslidret och virkesförrådet ligger gårdens stallbyggnad som idag endast består av dess murade väggstomme.

Gamlegårdens byggnader och byggår

1. Ångsågen 1860
2. Virkesförråd 1845
3. Väggsomme av äldre stall 1896
4. Stolpverkskonstruktion 2009
5. Vagnslider 1845
6. Loge 1845
7. Ladugård 1903
8. Sädsmagasin 1845
9. Gårdshus 1840–1845
10. Brygghus 1845
11. Huvudbyggnad Gamlegården 1845
12. Hönshus/vedförråd 1845
13. Snickeri, smedja och verkstad 1941
14. Cirkelsågbyggnad 1930

a. Skiss över Gamlegården (10/1 - 2022)

Avgränsning

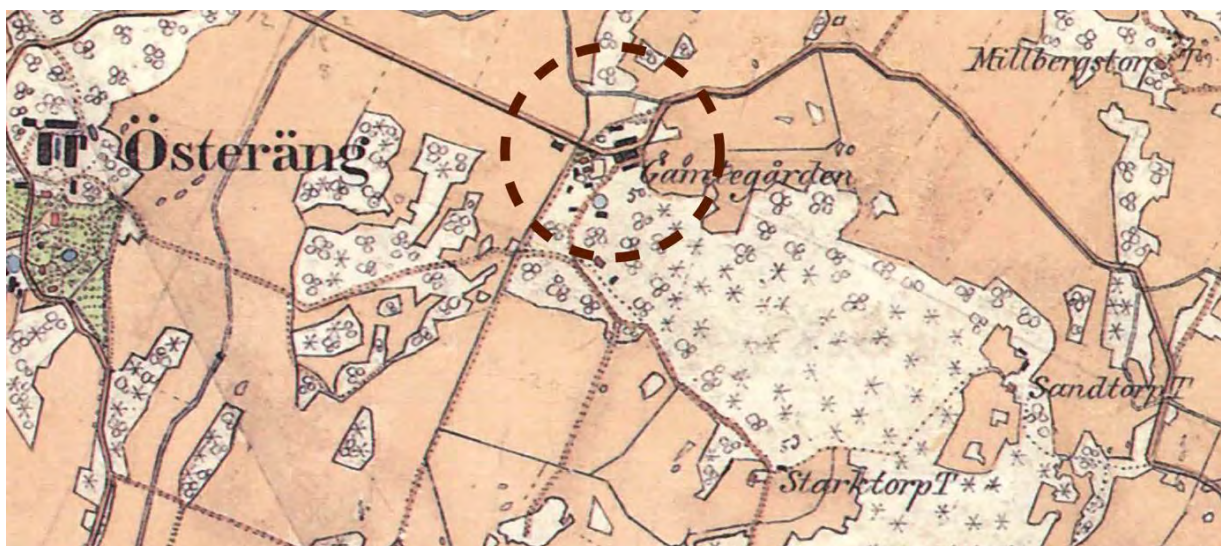
Det finns ytterligare byggnader inom Gamlegården men för denna rapport avgränsar jag mig till ångsågen och gårdsbilden närmast ångsågen. Rapporten kommer även främst att beröra byggandets yttre som en del av den historiska kulturmiljön Gamlegården. Åtgärdsförslaget kommer endast att beröra ångsåsbygganden.

Historik

Österängs ångsåg var en del av Österängs egendom som grundades 1840–1845 av grevarna Hugo David Hamilton och hans son Bengt Hugo Arcibald Hamilton. Far och son Hamilton köpte in mark från Kronan samt ett flertal gårdar som ingick i Forshems socken. De slog ihop jordarna och lät sambruka dem vilket ledde till att Österängs egendom blev ett av Sveriges största jordbruk under 1800-talet. Österängs egendom skapades som ett svar på den svenska jordreformen under 1800-talet när de växande städernas behov av förnödenheter ökade och det svenska självhushållsbruket som bedrevs på de enskilda gårdarna var otillräckligt. (Bergholtz 2011, Historisk bakgrund). I samband med grundandet 1845 står även Gamlegården klar och fungerar som huvudgård i Österängs egendom fram till Nygården står klar 1851. På Gamlegården finns flera byggnader med funktioner så som såg, kvarn, snickeri och smedja och området benämns som ett teknikcentrum. Sågen och smedjan förser gården med material så som smidd spik, spadar, plogar, virke samt sågspån. Den första sågen och kvarnen med okänd drift brinner ner omkring 1859–1860 vilket resulterar i att man 1860 bygger den nuvarande ångsågen/kvarnen på Gamlegården samtidigt som den tidigare smedjan rivs och en ny större smedja byggs mitt emot den nya ångsågen som tillsammans ska utgöra gårdens mekaniska verkstäder.

Ångsågen var lokomobildriven vilket betydde att sågen drevs av en ångmaskin som kunde förflyttas, det här var helt nytt för sin tid och innebar att sågen inte behövde vara placerad i närheten av ett vattendrag. Vattenkraft var i övriga Sverige den vanligaste drivkraften av såg och kvarn funktioner under den här perioden. Ek var det primära träslaget som sågades i ångsågen. Eken blockades i sågen och exporterades sedan till England.

Runt sekelskiftet läggs sågverksamheten om från att exportera virke till att bli en lokal såg för områdets och gårdens egna behov. 1940 är sågen utsliten och skrotas efter 80 års verksamhet. Lokomobilen finns inte kvar på Gamlegården utan är idag en del av Rubens maskinhistoriska samling i Götene, idag renoverad till ett bättre skick än nyskick. Sågningen på gården sker efter ångsågen av en cirkelsåg i en mindre byggnad uppförd bredvid ångsåsbygganden. Cirkelsågsbygganden är i dåligt skick men står på dess ursprungliga plats bredvid ångsågen än idag. Åren 1940–1941 markerar slutet på en era och den gamla smedjan samt snickeriet som omsörjt ångsågen och gården rivs. En ny kombinerad verkstadsbyggnad med snickeri, smedja och verkstad ersätter den gamla. AB Österäng upphör 1968 och på 1990-talet köps egendomen upp och Gamlegården styckas av. Den sista verksamheten upphör 1995 när man slutar att hyvla med fyrkutterhyveln och arbetet i sågen och snickeriet tar slut. År 2005 bildas Österängs Ångsåg ideella förening med mål att bevara och driva ångsåsbygganden. Föreningen köper det kommande året 2006 in ång- och kvarnbyggnaden samt stall, vagnslider, virkesförråd och den kringliggande marken vilket motsvarade cirka 1,8 ha (Samtal med Erik Bergholtz 21/12–21).

Ekonomisk karta upprättad 1877–1882 där Gamlegårdens gårdsbild visar på stor likhet med dagens gårdsbild (a).

De förändringar som skett historiskt inom Gamlegårdens bebyggelse har inte förändrat den huvudsakliga gårdsbilden och idag finns det stor likhet mellan den ursprungliga gårdsbilden och den nuvarande (Österängs Ångsågs ideell föreningsarkiv, Ekonomisk karta 1877–1882). Även ångsågsbygganden har stor likhet med sitt ursprungliga uppförande utvändigt.

Kulturhistorisk värdering

Ångsågsbyggnaden i sitt enskilda sammanhang bär på byggnadstekniska- och byggnadshistoriska värden i och med att byggnaden visar på hur en ekonomibyggnad i tiden uppförts i Västra Götaland och byggnaden står som representant för tidens byggandskick inom den agrara småindustrin. Samtidigt är byggnaden en del av en större kulturhistoriskt sammanhang genom Gamlegården och Österängs egendom som var ett av Sveriges föregångsjordbruk med moderna metoder samt dåtidens teknikcentrum. Platsen med dess byggnader speglar historiskt både den agrara revolutionen och utvecklingen som skedde i Sverige men även det förindustriella samhället. Det gör att platsen bär på ett betydande teknik- och industrihistoriskt värde (Unnerbäck 2002, 70–71). I ett annat perspektiv speglar även byggnaden och miljön hur människor levde, arbetade och brukade gården och marken innan, under och efter den agrara revolutionen och det förindustriella samhälle som berör området Gamlegården och Götenes kommun vilket visar på ett socialt- och samhällshistoriskt värde.

Ångsågsbyggnaden är en av Sveriges äldsta kvarvarande ångsågsbyggnader och utgör en tydlig skiljelinje inom såg och kvarndriften. Ångdriften som använts på gården genom den transportabla lokomobilen gjorde att sågar och kvarnar kunde förflyttas från de vattendrag som de tidigare drivits av och kunde därmed placeras mer fritt och oberoende inom gården. På Gamlegården är Ångsågsbygganden central och talar för ytterligare ett industrihistoriskt värde och ett samhällshistoriskt värde där bygdens historia och Sveriges utveckling sammanfaller på en och samma plats. Gamlegårdens byggnader är uppförda i olika samtida tekniker och stilar utifrån dess funktioner. Anläggningen var även en av de större i sitt slag och byggnadernas utformning återspeglar ett framgångsjordbruk där byggnadsstilen har arkitektoniska inslag i samtliga av dess byggnader vilket visar på arkitekturhistoriska värden.

Gården består idag i stort av den ursprungliga utformningen från 1800-talet vilket gör att upplevelsevärde är betydande och det finns en stark koppling till historien där man genom arkivbilder och material lätt kan känna igen sig i gårdsbilden. Förståelsen som det medför pekar också på ett pedagogiskt värde där sammanhanget skapar en vidare kännedom om platsen. Gårdens sammansättning som miljö skapar ett miljövärde där byggnaderna var för sig inte innehåller samma information som den samlade gårdsbilden.

Ångsågsbygganden har brukats frekvent och sedan verksamheten upphört delvis restaurerats och lagats varsamt med likvärdiga material och tekniker utan att dölja ingreppen. De nya delarna lyfter fram byggandens patina och bygganden upplevs både som ett dokumentvärde och ett upplevelsevärde då bygganden förmedlar en upplevelse av åldrande och äldre kultur. När det kommer till autenticitet så är byggnadens invändiga inventarier som tidigare nämnt flyttade eller delvis skrotade men utifrån bildmaterial från Österängs ångsågs ideella förening är byggandens utvändiga autenticitet hög. Ytterligare argument för byggnadens äkthet hittar vi i de åldrande materialens information om äldre byggnads- och hantverkstekniker (Robertsson 2020, 98). De restaureringarna och lagningarna som utförts med stor insikt i byggandens historia och bakgrund väljer jag att räkna in i äktheten som en del av byggnadens liv.

Andra motiv som kan vävas in i värderingen är kvaliteten på byggnaden, rent hantverksmässigt men även utseendemässigt. (Unnerbäck 2002, 97) Bygganden är av god kvalitet med utgångspunkt i att det är en uppförd ekonomibyggnad. Utformningen, skicket samt materialet är inte uppfört i hast utan är genomtänkt utformad för byggandens funktioner och för att hålla genom tiden vilket 80 år av bruk vittnar om. Med det sagt så ska man komma ihåg att det är en ekonomibyggnad där hållbarheten och utformningen har ekonomiska begränsningar och trots detta så har tid lagts på bland annat spröjsade fönster och snickerier på dörrar- och fönsterfoder. Virket som valts till byggandens olika byggnadsdelar verkar hålla jämn god kvalitet och verktygsspår samt synliga tekniker berättar om hur hantverkarna gått tillväga.

Konsekvenser av värderingen

Ångsågsbygganden och gårdsmiljön Gamlegården är skyddsvärda. I rapporten Agrar småindustri i Västra Götaland från 2006 bedöms Österängs ångsåg och kvarnbyggnad som ett första prioritetens objekt värt att bevara med motiveringen:

Prioritet 1: anläggningar där *både* betydande historiska egenskaper *och* kulturella värden kan identifieras, det vill säga sådana anläggningar som har naturliga förutsättningar att kunna utvecklas till besöksmål – eller som redan är det – och/eller där en fortsatt eller förändrad drift har goda förutsättningar att realiseras. (Bergman et al. 2006, 11)

Österängs ångsågs ideella förening bevarar byggnaderna och gårdsmiljön samt restaurerar Ångsågsbygganden. Ångsågen eller de övriga byggnaderna inkluderas inte i något lagskydd eller kommunens riksintresse men Österängs ångsåg- och ångkvarn finns sedan 2008 med i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister över det byggda kulturarvet. Föreningens mål är på sikt att återställa samtliga byggnader och skapa ett levande arbetslivsmuseum. Föreningen har med stort engagemang investerat i miljön och ytterligare skydd är idag inte relevant. Om hända kan lagskydd genom byggnadsminne bli relevant om föreningen upphör. Byggnaderna besitter var för sig och som helhet ett viktigt kulturhistoriskt sammanhang. De finns tydliga spår av agrar och mekanisk utveckling som ryms inom ramen för lagen om vad ett byggnadsminne ska vara:

Lag (1960:690) om byggnadsminnen:

1 § Byggnad som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig, må av länsstyrelsen förklaras för byggnadsminne.

Men i nutid så utgör Österängs ideella förening med dess engagemang och mål ett gott ägarskydd.

Beskrivning och åtgärdsförslag

I detta avsnitt kommer byggnaden inledningsvis att beskrivas i sin helhet innan jag går vidare med att rapportera om befintliga slitage, skador orsakerna till detta samt åtgärdsförslag. Tidigare dokumentationsritningar utförda av Bengt Spade 1978 används som referens och förlaga för åtgärder.

Generellt förhållningsätt

Åtgärderna som föreslås i rapporten utgår från ett förvaltande och ett hållbart perspektiv där underhåll bör ske med byggnadsteknisk lämplighet och kulturhistoriskt riktiga material (Robertsson 2003, 83). Åtgärderna ska betrakta byggnadens skötsel i ett helhetsperspektiv utifrån byggandens förutsättningar och följa Plan och bygglagens bestämmelser om att underhåll ska anpassas till byggnadens kulturvärden.

PBL 3 kap. 13 §

Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhåller skall anpassas till byggandens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. (Robertsson 2003, 80).

Benämning av byggnadsdelar

Byggnaden kommer att beskrivas utvändigt fasad för fasad där huvudingången benämns fasad A och följande fasader benämns B, C och D i motsols riktning runt byggnaden. Väderstreck kommer också att nämnas i beskrivningen som ett komplement till den alfabetiska benämningen.

Byggnadsbeskrivning

Österängs Ångsåg och kvarnbyggnad är en rektangulär byggnad på omkring 16,9 x 11,40 meter och uppförd i två plan. Byggnaden är ca 8,75 m hög från grund tillnock. Delar av första våningen och grunden är byggd i natursten (b-d) och i övrigt består byggandens stomme av en stående plankkonstruktion i furu som först bilats och sedan handhyvlats (Samtal med Erik Bergholtz 21/12–21). Byggandens fasad upp till gavelröstena är täckta med liggande furupanel i förvandring medan gavelröstena är täckta med stående okantad lockpanel (b-e). Förvandringspanelen är ramsågad och sedan handhyvlad. Panelen är spikad med kilformad spik som smitts i Gamlegårdens smedja.

Knutarna är täckta av bredare stående knutbrädor och fasaden är i sin helhet målad med falurödfärg med undantag för lagningar. De olika fasaderna är sannolikt målade i olika skeden varpå det är en stor skillnad mellan nyansen på de olika fasaderna (c). De olika lägena och väderstrecken gör också skillnad på nyansen samt att fasaden på byggandens norra sida har en grön beläggning (e) av grön- och svart alger. Detta är sannolikt pga. vegetationen i anknytning till dammen som historiskt anlades för driften av lokomobilen. På byggnadens norra fasad står ångbyggnadens avsmalnade skorsten som är murad i grovhuggen sten (e). Genom skorstenen leddes röken ut från lokomobilen som under sin användning stod placerad i anslutning till skorstenen inuti bygganden på första våningen.

Fönsterna runt om bygganden är i samma storlek och består av tvåluftsfönster som vardera är indelade i åtta små spröjsar (b-e). Fönsterkarmarna är gulmålade och fönsterfodren är figursågade och vitmålade. Runt om bygganden saknas det hela eller delar av fönsterfoder. I övrigt har bygganden ett antal portar, dörrar och luckor. Vissa av dessa har samma dörrfoder som fönsterna och de övriga är helt utan foder.

Taket består av ett sadeltak i hyvlad furu som är täckt med tvåkupigt lertegel med rödmålade vindskivor.

På den västra gaveln finns en påbyggnad med en centrerad port av två dörrblad. Dess fasad är täckt med stående okantad lockpanel samt ett sadeltak klätt med enkupigt lertegel. Även denna tillbyggnad är målad i falu rödfärg och harmoniserar med den övriga bygganden (b).

Byggnaden är en av Gamlegårdens förindustriella ekonomibyggnader och är oisolerad med undantag för en metallklädsel som täcker inner taket och delar av väggen i det utrymme där lokomobilen har varit placerad i byggnaden.

b. Gavel fasad mot väst (11/1–2022)

c. Fasad mot söder (11/1–2022)

d. Gavel fasad mot öst (11/1–2022)

e. Fasad mot norr (11/1–2022)

Tidigare åtgärder

Innan Österängs Ångsåg ideella förening köpte upp delar av Gamlegårdens byggnader stod byggnaderna obrukade under ett antal år och hade börjat förfalla. Sedan 2006 har föreningen genomfört reparationer och restaureringar av Ångsågsbyggnaden i samarbete med Institutionen för kulturvård vid Göteborgs Universitet och Dacapo i Mariestad.

Restaureringarna och renoveringarna som har utförts har utgått från en förundersökning av byggandens ursprungliga material och byggnadsteknik. Arbetet är utfört med samma typ av verktyg och teknik som ursprungligen användes, dessa nya tillägg i bygganden syns tydligt men ser ut som en naturlig del av bygganden och tillför ytterligare historiska lager till bygganden. En del av åtgärderna som utförts på bygganden är reparation av rötskadade delar i stolp- och takkonstruktionen, omläggning av takfallet, renovering och säkring av skorstenen efter ras, syllbyte och bottenstocks byte, fönsterrenovering, renovering av östra, norra och södra fasaden. Föreningen restaurerar och renoverar varsamt enligt de generella bestämmelser som anges i PBL. 3 kap 10§, dvs. "Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara" (Robertsson 2003, 60).

Tidigare åtgärder, på bilden har skorstenen säkrats upp 2010.

Befintligt utseende och förslag på åtgärder

Fasad A - gavelfasad mot väst

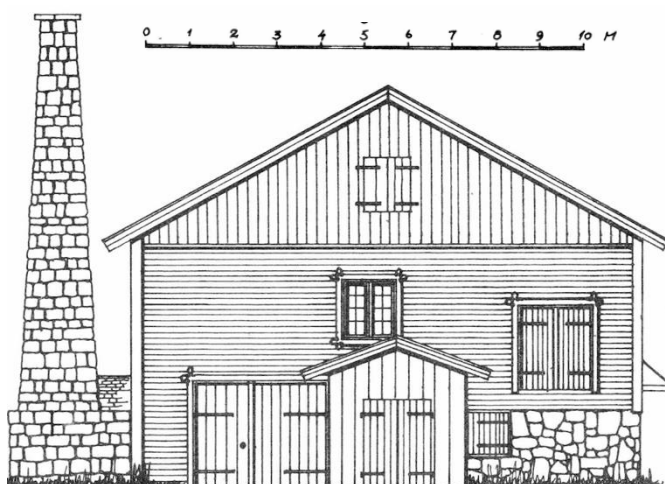

Fasad A - gavelfasad mot väst (17/5 - 2022)

Huvudingången i väst är i huvudsak i gott skick.

Marknivån är sedan tidigare justerad så att marknivån inte ska påverka byggnaden (Samtal med Erik Bergholtz 17/5–22) men vegetation kryper upp mot stengrund, trästommen samt träfasaden på sina ställen. Vegetationen mot trädelarna bör underhållas och klippas, detta underhåll rekommenderas ca 1 gång per månad under vår, sommar och höstmånaderna för att minimera onödigt slitage på träfasaden i marknivå. De nedre delarna av träfasaden är slitna och naggade i kanten, det har sannolika orsakats av tidens slitage samt att marknivån tidigare legat an mot fasaden men furan håller god kvalitet och kräver inga åtgärder.

Förvandringspanelen, den okantade locklistpanelen i gavelfröstena, knutbrädorna samt vindskivorna är i gott skick. Fönstret, fönsterfodren samt dörrfoder är i god materiell kvalitet men färgen har börjat krita på fodren och fönsterna är täckta av färgflagor.

Fasad A- gavelfasad mot väst. Inventeringsritning utförda av Bengt Spade 1978

Detaljbild på sågens tillbyggnad, portens vänstra dörrblad saknar sitt nedre hakångjärn på fasaden (17/5 - 22)

Rekommenderat underhåll på dessa delar är att skrapa dem under infravärme och ytbehandla/måla med linoljefärg för att förlänga livet på dessa delar.

På tillbyggnaden saknas det vänstra dörrbladet sitt nedre hakångjärn vilket gör att dörren skevar och vilar en del mot marken idag, en åtgärd för att resa upp dörren från marken är att montera dit ett likvärdigt smitt hak som gör att dörren hänger rakt och inte vilar mot marken. I övrigt rekommenderas tillbyggnaden att målas med slamfärg samt att tillbyggnadens- och ångsågensport samt lucka borstas och trätjäras som ett yttre skydd ur ett hållbart underhålls perspektiv.

Den första brädan i lockpanelen på tillbyggnadens södra sida sitter löst, orsak till detta är sannolikt tiden samt gissningsvis transporter som rört sig förbi byggandens hörn och stött i. Brädan är sprucken men i gott skick och åtgärdas genom att fästas på nytt, denna ska återmonteras med återanvänd befintlig smidd spik som rätas ut och återanvänds.

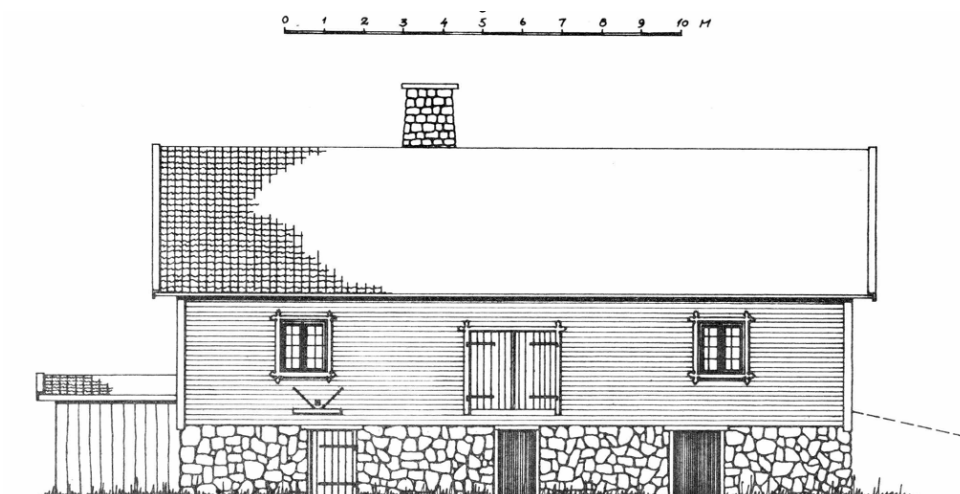
Närbild på saknaden av hakångjärn (17/5 - 22)

Fasad B - fasad mot söder

Fotografi taget över hörnet från den västra fasaden till den södra fasaden för att illustrera nyansskillnaderna mellan fasaderna. (17/5 – 22)

Den södra fasaden sticker ut från den övriga byggnaden som mycket solutsatt, bilden ovan visar på tydliga skillnader i nyansen som orsakats av söderläget. Det har tidigare bidragit till skadad förvandringspanel som bytts ut och lagats. Dessa senare tillskott i fasaden syns tydligt som nymålade eller trärena delar i fasaden. Den övriga panelen samt knutbrädorna är åldrande men i gott skick och av god kvalitet men för att gynna fasaden och bibehålla en slitstark äldre byggnad rekommenderas att slammåla om hela den södra fasaden som yttreskydd mot solen.

Fasad B- fasad mot söder. Inventeringsritning utförda av Bengt Spade 1978.

Grunden är utan anmärkningar. Det förekommer lite vegetation i marknivå men stengrunden är betydligt mer tålig än trädelarna på fasad A men vegetationen rekommenderas ändå röjas undan som underhåll för att undvika framtida komplikationer, speciellt i angränsning till dörrarna i bottenplan. Underhållet rekommenderas ca 1 gång i månaden under vår, sommar och höstmånaderna. De tre dörrarna i bottenplan benämns 1, 2 och 3 från vänster till höger. Samtliga är i gott skick och 3 och 2 har renoverats i den ordningen men i samband med övrig tjärning rekommenderas även dessa att tjäras in speciellt i åtanke på söderläget men prioriteras i ordningen 1, 3 och sedan 2.

Fönstren i ovanplan är även dem utsatta för söderläget, fönstren i sig har blivit renoverade men ytbehandlingen har börjat släppa. Detta bör åtgärdas genom att skrapa dem under infravärme och ytbehandla/måla dem med linoljefärg. Detta gäller även fönsterfodren, de behöver ses över, skrapas och målas med linoljefärg för att skydda trä mot väder, främst sol.

Fotografi över den södra fasadens fönster, dörrar och port. (17/5 - 22)

Fasadens port är åldrande men håller god materiell kvalitet men för att förlänga portens liv ytterligare så rekommenderas ny ytbehandling. Här är det dock en fråga om porten ska tjäras eller målas, att fodren varit vita tyder på att porten ska tjäras så som det ser ut på bygganden i övrigt men det förekommer en helt slamfärgad port på fasad A - gavelfasaden mot väst. (se bild på sida 11 och 13). Genom att skrapat och undersökt portens äldre nästintill obefintliga ytbehandling så tolkar jag det som att portern har varit tjärad och rekommenderar tjära som ytbehandlingen för porten, vilket harmoniserar med fasadens övriga dörrar. Portfodren rekommenderas samma åtgärd som fönsterfodren och linoljas vita.

Fortsättning av den södra fasadens fönster och dörr. (17/5 - 22)

Elen runt byggnaden är avhängd från sina fästen sedan tidigare renoveringar men bör efter åtgärder åter placeras på sin ursprungliga plats. Taket är tidigare åtgärdat och i gott skick, påväxt finns synlig som orsakats av tid, väder och vind men kräver ingen åtgärd.

Fasad C - gavelfasad mot öst

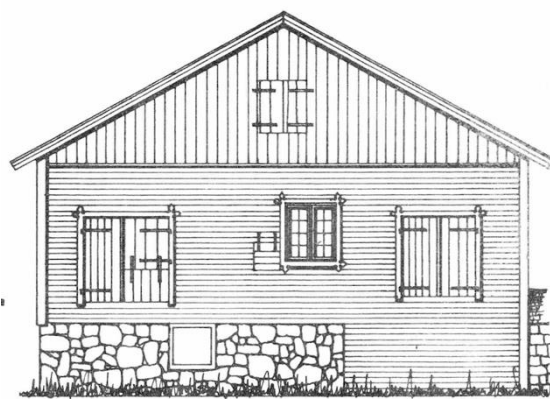
Fasad C - gavelfasad mot öst (17/5 - 2022)

Grunden är utan anmärkningar. Vegetationen rekommenderas likt övriga fasader att röjas undan som underhåll. Underhållet rekommenderas ca 1 gång i månaden under vår, sommar och höstmånaderna.

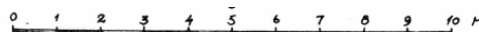
Förvandringpanelen, lockpanelen samt knutbrädorna är åldrande men i gott skick och av god kvalitet. Ytbehandlingen av slamfärg har släppt på sina ställen. En orsak skulle kunna vara att delar av panelen målats i olika omgångar i samband med lagningar eller målning på särskilt utsatta delar. Åtgärd för detta är att slammåla om hela den södra fasaden som ett övergripande yttre skydd.

Den första porten till vänster i bild är sliten i nederkant samt har en avbruten del på det högra portbladet nere i det högra hörnet, detta är slitage som sannolikt orsakats av frekvent användning av porten som ut eller inlastnings port av material. Kvalitén på porten samt dess material är i övrigt i god kvalitet och kräver ingen åtgärd, slitaget vitnar om byggnadens historia.

Fönstret är i god materiell kvalitet men färgen

Fasad C- gavlefasad mot väst. Inventeringsritning utförda av Bengt Spade 1978

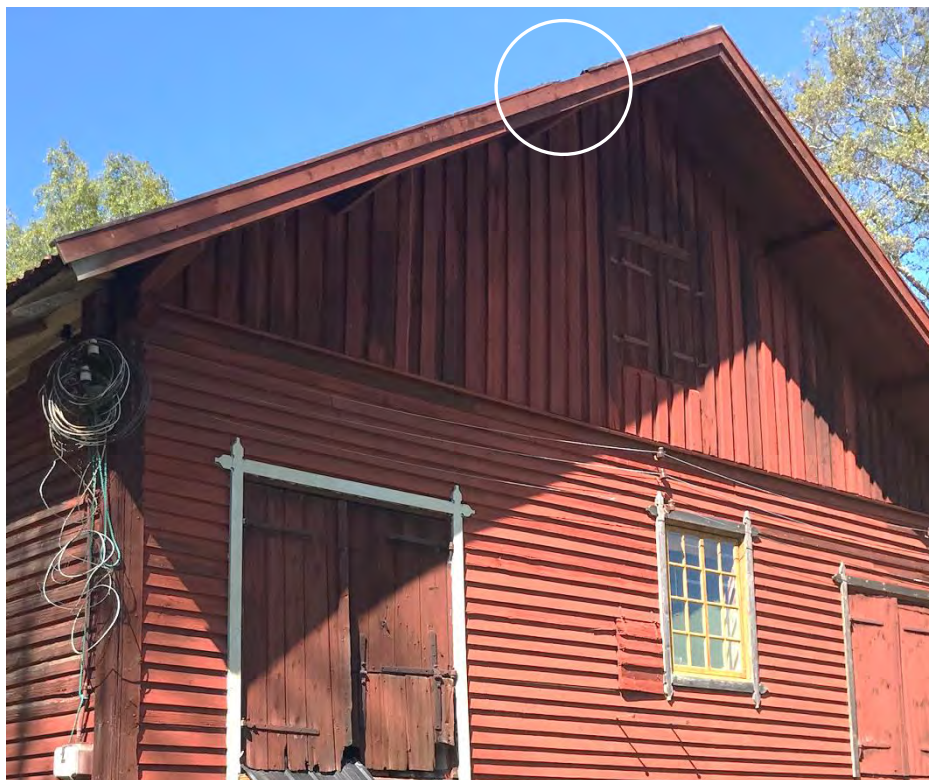
flagnar. Rekommenderat underhåll på dessa delar är att skrapa rent dem under infravärme och ytbehandla/måla dem med linoljefärg.

Det vitmålade portfodren har börjat krita och rekommenderas att skrapas rent under infravärme och målas med linoljefärg.

Fönsterfodret samt portfodren till fasadens högra port (se bild på s.15) ser ut att endast ha grundmålat tidigare 1 gång, här rekommenderas att skrapa fodren och att sedan måla dem med vit linoljefärg.

Fasadens portar som under åren verkar ha varit både tjärade och slamfärgade (Mailkonversation med Erik Bergholtz 24/5–22) i olika perioder beroende på historiska tekniska utvecklingar rekommenderas ett nytt yttre skydd som ett hållbart underhåll. Här går åtgärden tillbaka till ursprungsutseendet där portar och dörrar varit tjärade. Portarna borstas rent från slamfärg och trätjäras.

Vindskivorna är sedan något år tillbaka bytta (Samtal med Erik Bergholtz 17/5–22) men den överliggande delen på vindskivorna är idag uttjänta och på det vänstra takfallets sida saknas en del av vindskivornas överliggare. Detta åtgärdas genom att byta de överliggande delarna. De gamla tas bort helt på båda takfallen och nya i dimensionen 150 x 30 x 8000 mm ersätter de senaste. Materialet bör vara beställt från en lokal såg i Västra Götaland och önskvärt är att materialet är ram sågad furu med högt kärninnehåll där kärnsidan vänds uppåt men om furan inte håller den kvalitén rekommenderas gran av klass G4-1 eller G4- 2. Fullängden i takfallets riktning är 8000 mm vilket sannolikt inte går att beställa i längdmått. Vid skarvning ska detta ske i fallriktningen och spikas fast med återanvänd spik från den förra lagningen som rätas ut och hädas i linolja.

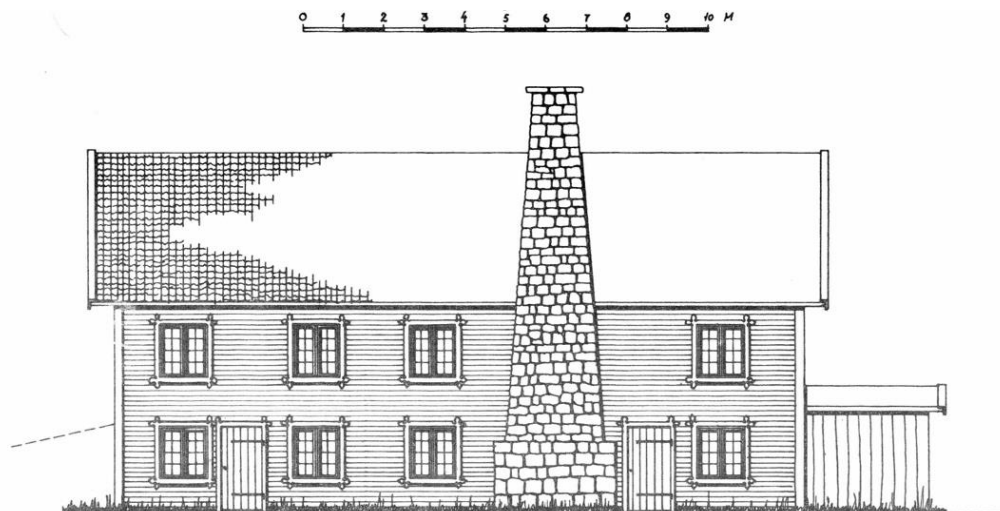
Detaljbild på den skadade vänstra överliggande vindskivan (17/5 - 22)

Fasad D - fasad mot norr

Fasad D - fasad mot norr (17/5 – 22)

Den norra fasaden är angränsande mot den intilliggande dammen där marken är mer ojämn och där vegetationen har större växtrum. Det har orsakat påväxt av grön- och svartalger på fasadens olika delar. För att den fuktiga miljön kring dammen och vegetationen inte ska ge framtida negativ inverka på byggnaden bör vegetationen och sly röjas undan från bygganden fram till dammen och sedan underhållas regelbundet året om. Kontinuerlig tillsyn rekommenderas. Grunden har lite påväxt men är i övrigt utan anmärkningar.

Fasad D- fasad mot väst. Inventeringsritning utförda av Bengt Spade 1978

Påväxten av grön- och svartalger bör åtgärdas genom att tvätta rent fasaden med högtryck och borsta den samt måla alla fasaddelar. Genom att öka mängden järnvitriol och kopparsulfat i slamfärgen kan man förebygga algpåväxt.

Den vänstra knutbrädan i fasaden är rötskadad från grunden och uppåt i ca 900 mm (se bild nedan). Detta har sannolikt orsakats av väta och fukt som letat sig in i ändträt och transporterats uppåt. Den åtgärdas genom att avlägsna den rötskadade biten och längdskarva på en ny bit i samma dimension 210 x 70 mm med längden 1500 mm. Urtag görs för panelen i förvandring. Det övre delen av knutbrädan är i god kvalité och bör inte bytas. Materialet till skarven bör vara ram sågad kärnfura som handhyvlas på plats. Materialet bör med fördel beställas från en lokal såg i Västra Götaland där kärnsidan vänds utåt. Lagningen monteras med samma återanvända smidda spik som rätas ut och hädas i linolja innan infästning.

Det förekommer även skadad panel i samband med den skadade knutbrädan. Den skadade förvandringspanelen benämns nerifrån och upp där 1 är närmast syll. 1,2,4,6 och 18 är rötskadade.

1: Rötan är främst lokaliserad till underdelen av den vänstra dörren i fasaden och åtgärdas genom att byta den i sin helhet fram till skarv. Dimension: 150 x 30 x 4680 mm

2, 4, 6: Rötan är lokaliserad i angränsning till knutbrädan och åtgärdas genom att bytas i sin helhet från knutbrädan fram till dörren. Dimension: 150 x 30 x 2870 mm

18: Rötan är lokaliserad ovan fönstret i undervåningen och åtgärdas genom att bytas i sin helhet från knutbrädan fram till dörren. Dimension: 150 x 30 x 2870 mm.

Detaljbild på skador: nedre knutbräda är rötskadad och så även delar av förvandringspanelen. De skadade paneldelarna benämns nerifrån och upp, 1 är närmast syll. 1,2,4,6 samt 18 ovan fönster är skadade och bör bytas ut. (17/5 – 22)

Materialet till panelen bör vara fura med högt kärninnehåll som handhyvlas på plats, kärnsidan vänds utåt och spikas fast med den återanvända kilformade spiken som rätas ut och härδας i linolja innan den återanvänds. Spiken slås in på fasaden, böjs in på baksidan av panelen och fästs in i materialet. Panelen spikas i harmoniserande avstånd med övrig panel. Efter att panelen åtgärdas målas fasaden i sin helhet med slamfärg med ökad mängd järnvitriol och kopparsulfat för att förebygga algpåväxt.

Fönstret är i god materiell kvalitet men färgen flagnar och har påväxt av alger. Rekommenderat underhåll på dessa delar är att skrapa rent dem under infravärme och ytbehandla/måla dem med linoljefärg.

Flertalet av fönstren saknar delar eller samtliga fönsterfoder detta åtgärdas med att montera tillbaka dessa (det finns ett antal redan tillverkade och grundmålade inne i sågen) och om antalet inte räcker så tillverkas nya i samma modell av kärnfura. Ritning finns på fönsterfodrens utförande, de tillhandahålls av Östeängs ångsågs ideella förening.

Befintliga foder skrapas och målas om med linoljefärg. De nya fodren målas även dem med linoljefärg.

Dörrarna är av god materiell kvalitet men är utsatta för påväxt, dessa ytbehandlas med tjära för att bibehålla ett yttre skydd. Den högra dörren i fasaden saknar dörrfoder, detta åtgärdas genom att montera tillbaka dessa (det finns ett antal redan tillverkade och grundmålade inne i sågen). De befintliga dörrfodren skrapas och målas med linoljefärg. De nya fodren målas även dem med linoljefärg.

Skorstenen är tidigare renoverad och i gott skick.

Taket har lite påväxt men ingen åtgärd krävs.

Detaljbild för att illustrera avsaknaden av fönsterfoder. (17/5 - 22)

Detaljbild för att illustrera avsaknaden av fönsterfoder samt dörrfoder (17/5 - 22)

Resursberäkning

Beräkningen utgörs utifrån skador och underhåll som kunnat fastställas och omfattar inte oförutsedda åtgärder.

Materialspecifikation

Vindskivor, sågad furu eller gran 150 x 30 mm	16 lpm
Panel, sågad furu 150 x 30 mm	17 lpm
Knutbräda, sågad furu 210 x 70 mm	1,5 lpm
Hakgångjärn	1 st
Slamfärg	
Trätjära	
Linoljefärg	

Arbetstimmar (h)

Byte av vindskivor	4 h
Panelbyte	8 h
Byte av knutbräda	4 h
Smide av hakgångjärn – offert.	
Återmontering av el – offert.	
Borstning/ rengöring av fasad	8 h
Slamfärgning	40 h
Tjärning	8 h
Skrapning/målning av fönster	24 h
Skrapning/målning av fönsterfoder och dörrfoder	12 h

Källförteckning

Skriftliga källor:

Bergholtz, Erik (2011). *Österängs Ångsåg/Kvarn: En historisk återblick över Österängs egendom*. Götene

Bergman, L, Hansen, A, Hellman, H, Lagerqvist, B, Widmark, D & Åkerberg, M. (2006). *Agrar småindustri i Västra Götaland: Översikt och prioritering av landsbygdens små industrier*. Västra Götalandsregionen: Forsviks industriminnen, Uppdragsverksamheten 2006:6 Västarvet

Edman, Victor (1999). *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Diss. Stockholm: Tekn. högstsk., 1999

Lantmäteriet
<https://minkarta.lantmateriet.se/>

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister
<https://bebyggelseregistret.raa.se/bbr/2/anlaggning/visaHistorik.raa?anlaggningId=21000001058020&page=historik&visaHistorik=true>

Riksantikvarieämbetet, Kringla
<https://kringla.nu/kringla/objekt;jsessionid=E260A7246F293922F1E1A36E151E4DE3?referens=raa/bbr/21000001058381>

Robertsson, Stig (2003). *Fem pelare: en vägledning för god byggnadsvård*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Sveriges riksdag - Lag (1960:690) om byggnadsminnen
<https://www.riksdagen.se/sv/dokument->

[lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1960690om-byggnadsminnen_sfs-1960-690](#)

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Österängs Ångsåg ideell förening
<http://www.angsag.se/Historik/default2.html>

Otryckta källor:

Österängs Ångsågs ideell föreningsarkiv
- Ångsågens bokföring, 1871–1876
- Ångverkets bokföring 1877–1884
- Ekonomisk karta 1877–1882
- Industriminnen i Götene kommun, Utdrag ur en inventering utförd 1978 av Bengt Spade och Erik Julin

Muntliga källor:

Bergholtz, Erik (född 1953-12-07); ordförande i Österängs Ångsåg ideell förening. 2021. Samtal 21 december.

Bergholtz, Erik (född 1953-12-07); ordförande i Österängs Ångsåg ideell förening. 2022. Samtal 17 maj.

Kartor:

Lantmäteriet 21/5 2022
<https://minkarta.lantmateriet.se>

Fotografier och bilder:

Österängs Ångsågs ideell föreningsarkiv
- Inventeringsritningar ritade av Bengt Spade

Övriga fotografier och skisser är gjorda och tagna av författaren.

